

پردازش علل گرایش و راه‌های پیشگیری از جرائم و آسیب‌های تربیتی در منابع درسی «مطالعات اجتماعی» و «تفکر و سبک زندگی» دانش آموزان دوره متوسطه

تاریخ پذیرش: 1399/04/06

تاریخ دریافت: 1399/02/18

روح‌الله کریمی خویگانی¹، همایون رستمی²

از صفحه 55 تا 76

چکیده

زمینه و هدف: آموزش و پرورش به عنوان یکی از دستگاه‌های مهم و بزرگ نظام می‌تواند سهم بزرگی در تولید امنیت اجتماعی داشته باشد. هدف اصلی این پژوهش بررسی علل گرایش و راه‌های پیشگیری از جرائم و آسیب‌های تربیتی در تحلیل محتوای کتب درسی دانش‌آموزان دوره متوسطه می‌باشد.

روش‌شناسی: روش پژوهش این مطالعه، روش تحلیل محتوا و واحد تحلیل، «جمله» (عبارت) است. با توجه به این که تاکنون مباحث جرائم و آسیب‌های اجتماعی فقط در کتاب‌های درسی «مطالعات اجتماعی» و «تفکر و سبک زندگی» پایه‌ی هشتم در دوره‌ی اول متوسطه طرح شده است، و برنامه‌های آموزشی و تربیتی مدارس بر مباحث مطرح در این کتاب‌ها متمرکز است، بنابراین جامعه‌ی آماری این پژوهش کتاب‌های درسی «مطالعات اجتماعی» و «تفکر و سبک زندگی» پایه‌ی هشتم دوره‌ی اول متوسطه در سال تحصیلی 1397 است.

یافته‌ها: از مجموع عبارت‌های مرتبط با «مؤلفه‌های آموزش پرداختن به جرائم و آسیب‌های تربیتی» در کتاب‌های درسی «مطالعات اجتماعی» و «تفکر و سبک زندگی» پایه‌ی هشتم دانش‌آموزان، 24/3٪ مرتبط با «علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی» بیشترین شاخص، «اعتیاد» با 35٪ و کمترین شاخص «مصرف مشروبات مست‌کننده» با 3٪ مورد اشاره قرار گرفته است. از مجموع 75/6٪ مرتبط با «راه‌های پیشگیری از جرائم به جرائم و آسیب‌های تربیتی» بیشترین شاخص استفاده شده «خشم، عصبانیت، پرخاشگری، نزاع» با 44/5٪ و کمترین شاخص «قاچاق» و نیز «مصرف الکل و شراب» هر کدام با 3/5٪ اشاره گردیده‌اند.

نتیجه‌گیری: نتیجه کلی پژوهش این است که در کتب درسی دانش‌آموزان توجه جدی به علل گرایش به جرایم و آسیب‌های اجتماعی نگردیده است و موارد اشاره شده نیز از یک منطق هدفمند، عقلایی و تدوین شده تبعیت نمی‌کند.

واژه‌های کلیدی: جرائم، آسیب‌های اجتماعی، پیشگیری، تحلیل محتوا، منابع درسی.

1- عضو هیأت علمی دانشگاه علوم نظامی امین، تهران، ایران (نویسنده مسئول). رایانامه: h Hosein.m137@yahoo.com

2- دکترای تعلیم و تربیت اسلامی، دانشگاه علوم تحقیقات، تهران، ایران. رایانامه: h5002ry@gmail.com

مقدمه

مسائل و آسیب‌های تربیتی ناشی از تحولات سریع جوامع انسانی از موضوعات مهمی است که همواره ذهن انسان روانشناسان، جامعه‌شناسان و اندیشمندان تربیتی و اجتماعی را به خود مشغول ساخته است؛ بر این اساس، روند تحولات اجتماعی، قدرت‌سازگاری و انطباق افراد و گروه‌های اجتماعی را کاهش داده است و در این میان برخی اقشار و گروه‌های اجتماعی در معرض آسیب‌پذیری بیشتری نسبت به سایرین قرار دارند (حافظنیا و همکاران، 1393: 84). یکی از گروه‌های آسیب‌پذیر در کشور نوجوانان و جوانانند. نوجوانان به دلیل ویژگی‌های خاص خود، همچون: فقدان توانایی‌ها و مهارت‌های زندگی و اجتماعی لازم برای مواجهه‌ی صحیح و پویا با محیط اجتماعی و وابستگی‌شان به بزرگسالان و والدین در رفع نیازها و طی کردن مراحل رشد و تکامل خود، بیشتر از سایر گروه‌ها در معرض آسیب‌پذیری قرار دارند (حسینی، 1385: 28). انحراف و بزهکاری، نوعی عارضه و بیماری است که از آن تحت عنوان آسیب‌های تربیتی یاد می‌شود؛ زیرا وقتی آثار و عوارض آسیب‌ها در جامعه رخ می‌نماید، مختص یک فرد نبوده و عوارض آن حتی به یک جامعه نیز محدود نمی‌شود، بلکه براساس فرهنگ‌های مختلف و استحکام ریشه‌های فرهنگی، این عوارض متفاوت بوده و به سرعت با الگوسازی که از آنها می‌شود، به صورت یک عارضه همه‌گیر در خواهد آمد. آسیب‌های تربیتی و اجتماعی، قابل پیشگیری‌اند. پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در هر جامعه‌ای موکول به شناخت علمی ویژگی‌ها و قانونمندی‌های حاکم بر تحول آسیب‌ها در آن جامعه و به کارگیری یافته‌های علمی در فرآیند برنامه‌ریزی اجتماعی است (عبداللهی، 1381: 95). برخی مطالعات حاکی از آنند که نوجوانان بزهکار در مقایسه با نوجوانان غیر بزهکار نقص‌های مهارتی بیشتری را نشان می‌دهند (خدیوی و همکاران، 1384: 74). در سال‌های اخیر رفتارهای پرخطر از جمله خودکشی، سوء مصرف مواد و پرخاشگری در نوجوانان به میزان بیشتری بالا رفته است و تقریباً به یک امر فراگیر تبدیل شده است (روهده و سیلی¹، 2008: 125).

در مقایسه‌ی وضعیت موجود و وضعیت مطلوب در زمینه‌ی جرائم و آسیب‌های تربیتی باید گفت در حال حاضر در بسیاری از کشورها، نقش مدرسه در وقوع جرم یا

1- Roohed & Sily

پیشگیری از آن به رسمیت شناخته شده است. برنامه‌ی درسی آموزش و پرورش از جمله موارد قابل تأمل در این زمینه است که سؤال اصلی پژوهش حاضر بر این مسئله استوار است که تا چه میزان علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی و راه‌های پیشگیری از آنان در محتوای منابع درسی «مطالعات اجتماعی» و «تفکر و سبک زندگی» دوره‌ی متوسطه دانش‌آموزان پایه هشتم پرداخته شده است؟

مبانی نظری و پیشینه تحقیق

پیشگیری از جرم

پیشگیری از لحاظ لغوی به معنی «جلوگیری» و «دفع» آمده است و پیشگیری کردن یعنی «مانع شدن» (معین، 1381: 933) که با مفهوم اصطلاحی آن در علوم جنایی هماهنگی دارد. پیشگیری امروزه در معنای «پیش بینی کردن» یا «آگاه کرن و هشدار دادن» به کار می‌رود (نجفی ابرند آبادی، 1387: 135). در اصطلاح، آنچه در ابتدا از این واژه برداشت می‌شده، به کارگیری اقدامات و تدابیر کیفی به منظور ممانعت از ارتکاب مجدد جرم توسط مجریان یا سایر افراد جامعه بوده و جوامع بشری برای مقابله با جرائم به طور عمده از مجازات‌ها استفاده می‌کرده‌اند.

جرم: جرم¹ یا بزه هرگونه رفتار یا ترک رفتاری است که قانون را نقض می‌کند و برای آن در قانون، مجازات مشخصی تعیین شده است. جرم در لغت به معنای «گناه» آمده است (سیاح، 1386: 28).

مواد مخدر: مخدر از باب تخدیر به معنای چیزی است که سبب سست شدن اعضای بدن و رخوت در اعصاب می‌شود. به همین دلیل است که به آن مواد روان‌گردان نیز گفته می‌شود (فرهنگ معین، ذیل واژه‌ی مخدر). مواد مخدر به دو دسته آرام و سخت دسته‌بندی می‌شوند. از مصادیق برجسته مواد مخدر آرام مسکالین، حشیش، ماری‌جوآنا، کافئین سیلوسیپین است. از عمده‌ترین مصادیق مواد مخدر سخت نیز می‌توان مواردی همچون هروئین، کوکائین، متافتامین را نام برد (احسانپور، 1389: 88). مصرف مواد سبک مثل سیگار و مشروبات الکلی در میان دانش‌آموزان ایرانی در مقایسه با مواد

سنگین شایع‌تر است (محمدخانی، 1390: 28). قانون اصلاح مبارزه با موادمخدر و الحاق موادی به آن مصوب 1376/8/17 مجمع تشخیص مصلحت نظام تصریح می‌کند که اعتیاد جرم است (فلاحی، 1394: 219).

سرقت: قانون مجازات اسلامی مصوب 1392 در تعریف جرم سرقت در ماده 267 مقرر می‌دارد: «سرقت عبارت از ربودن مال متعلق به غیر است». در این تعریف سه عنصر «ربودن»، «مال»، «تعلق مال به دیگری» مشاهده می‌شود.

نزاع و پرخاشگری: نزاع، به عنوان یک جرم نوعی بی‌نظمی در روابط اجتماعی میان افراد و گروه‌ها می‌باشد که این مسأله پیامدهای اجتماعی گوناگونی را در برداشته که از مهم‌ترین آنها می‌توان به کاهش ابعاد گوناگون امنیت در جامعه اشاره نمود. نزاع‌های خیابانی، دعوایی که گاه علاوه بر ناسزاگفتن و داد و فریاد طرفین، به زدو خورد هم منجر شده است (افشانی و همکاران، 1394: 47). اخیراً افزایش پرخاشگری در گروه‌های متفاوت اجتماعی به خصوص نوجوانان به چشم می‌خورد (فیلدز¹، 2003: 63). در بین مراحل رشد انسانی، از کودکی تا سالمندی، بیشترین رفتار پرخاشگرانه در مرحله نوجوانی دیده می‌شود. به نظر بارون (1997) پرخاشگری شکلی از رفتار است که عمداً و با هدف آسیب رساندن و آزار دادن موجود زنده انجام شود (واعظ موسوی و شجاعی، 1383؛ به نقل از فروغی و همکاران، 1393: 78).

به دنبال مصرف موادمخدر و مهم‌تر از آن به نسبت مصرف مواد، به ویژه در مواردی که فرد معتاد مدتی دور از دارو بوده است، احتمال ارتکاب هر جرمی تنها برای اعتیاد و سرقت وجود دارد (حاجی قاسم، 1379؛ به نقل از شیرزاد و نجفی، 1393: 123).

نظریه‌های جامعه‌شناختی در این پژوهش براساس طبقه‌بندی «هاگان»² از نظریه‌های جامعه‌شناسی انحراف، به سه رویکرد کارکردی - ساختی، کنش متقابل نمادین و تضاد تقسیم شده است.

1- Fields
2- Hagan

الف) رویکرد کارکردگرایی ساختاری

این نظریه‌ها بر نهادهایی مانند خانواده و مدرسه تمرکز می‌کنند که به اجتماعی کردن افراد به منظور هم‌نوایی رفتارهای آنها با ارزش‌های اصلی جامعه می‌پردازند. این نظریه‌ها به این مسأله می‌پردازند که چرا برخی از افراد از طریق انجام رفتارهای انحرافی به مقابله با توافق جمعی می‌پردازند، و چرا بعضی از افراد از ارزش‌هایی که برای اکثریت جامعه مهم است سرپیچی می‌کنند. نظریه‌های کنترل اجتماعی، بی‌سازمانی اجتماعی، فرصت‌های متفاوت، خرده فرهنگی و آنومی که زیرمجموعه این رویکرد می‌باشند، به این سوالات به شیوه‌های متفاوت پاسخ می‌گویند (هاگان، 1994: 32) که در ادامه به برخی از نظریه‌های گفته شده به طور مختصر اشاره می‌شود.

1- نظریه آنومی¹ (نابسامانی) دورکیم و مرتون

از دیدگاه دورکیم²، آنومی به وضعیتی در یک جامعه اطلاق می‌شود که در آن هنجارهای اجتماعی نفوذ خود را بر فرد از دست بدهند (رفیع‌پور، 1378: 50). در چنین شرایطی افراد دیگر برای اقتدار اخلاقی جامعه احترام قائل نیستند و تأثیر آن بر آنها ناچیز است؛ بنابراین احساس تشویش، سردرگمی و فقدان راهنمایی اخلاقی به افراد دست می‌دهد، تقاضاها و خواش‌های مادی آنها بی‌حساب و کتاب افزایش می‌یابد و خودخواهی بر آنها غلبه می‌یابد. شرایط نابسامانی که مستعد بی‌نظمی، جرم و انحراف است، همه‌ی افراد را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ ولی آنان که رابطه‌ی سست‌تری با جامعه دارند، بیشتر از آن متأثر می‌شوند و احتمال ارتکاب جرم و خودکشی توسط آنان بیشتر است (احمدی، 1384: 45)؛ بدین ترتیب وضعیت آنومیک، افزایش رفتار انحرافی را در پی دارد و افرادی که بیشتر در معرض این موقعیت قرار می‌گیرند، نسبت به حاکمیت ارزش‌های اخلاقی در جامعه و اعتبار آنها تردید بیشتری پیدا می‌کنند (سراج‌زاده و فیضی، 1386: 86). آسیب‌شناسان بر این عقیده‌اند که کشورهای در حال گذار (در حال توسعه)، از جمله ایران در گذار از یک جامعه سنتی به جامعه مدرن با بحران‌های شدید اقتصادی و اجتماعی روبرو هستند که با این مفهوم بی‌هنجاری (فشارهای ساختاری) قابل تبیین است (ستوده، 1383: 129).

1- Anomie Theory

2- Durkheim

2- نظریه خرده فرهنگی¹ کوهن و میلر

نظریه خرده فرهنگی بر آن است که گروه‌های دوستان، بزهکار و ناهنجار، می‌تواند بیشترین همبستگی را با رفتار بزهکارانه نوجوانان و جوانان داشته باشند؛ زیرا این گروه‌ها به دلیل جو عاطفی و غیررسمی حاکم بر آن برای نوجوانان و جوانان بسیار جذاب هستند و آنها ترجیح می‌دهند که بیشترین اوقات فراغت خود را در جمع دوستان و همسالان بگذرانند؛ بنابراین به تدریج دلبستگی اعضا به گروه هم سن و سال بعضاً بزهکار و احساس تعهد به ارزش‌ها و هنجارهای حاکم بر آن گروه‌ها بیشتر می‌شود. به موازات افزایش تقیدات و دلبستگی جوانان به دوستان و همسالان بزهکار، ممکن است به همان میزان تعهدات آنها نسبت به رعایت هنجارها و الزامات حاکم بر خانواده و مدرسه کاهش یابد تا جایی که نسبت به هنجارها، قواعد مرسوم و الزامات اجتماعی بی‌اعتنا شوند و به صورت کم رنگ به آنها عمل نمایند؛ بنابراین براساس نظریه‌ی خرده فرهنگی می‌توان از متغیر دلبستگی و معاشرت با دوستان و همسالان بزهکار، در تبیین ناهنجاری‌های رفتاری جوانان استفاده کرد (زنگنه، 1383: 112).

3- نظریه کنترل اجتماعی² هیرشی

این نظریه از جمله نظریه‌های کنترل است که هم به کنترل درونی و هم به کنترل بیرونی توجه می‌کند (دیویس و ستاز³، 1990: 42). هیرشی⁴ با الهام از دورکیم، معتقد است که رفتار انحرافی نتیجه ضعف پیوندهای فرد با جامعه عادی است. در نظریه‌ی هیرشی چهار عنصر برای پیوند فرد با جامعه یا دیگران در نظر گرفته شده است:

1. دلبستگی: میزان توجه و حساسیت فرد نسبت به دیگران و دیدگاه‌ها و توقعات آنان؛
2. سرسپردگی: میزان همراهی پاداش‌ها و مجازات‌های اجتماعی با رفتار همنا و نابهنجار افراد؛
3. درگیر بودن: مدت زمانی که فرد در فعالیت‌های عادی اجتماعی صرف می‌کند؛
4. باورداشتن: میزان اعتبار و درونی کردن هنجارهای اجتماعی برای افراد.

1- Sub-culture Theory

2- Social Control Theory

3- Davis & Stasz

4- Hirschi

هر عنصر یک حلقه‌ی ارتباط بین فرد و جامعه است تا زمانی که فردی به گروه‌های عادی جامعه ارتباط دارد، از هنجارهای اجتماعی پیروی می‌کند. ولی اگر یک یا چند حلقه ارتباطی ضعیف شد، احتمال منحرف شدن افزایش می‌یابد (ممتاز، 1381: 123-120). براساس نظریه کنترل اجتماعی می‌توان به متغیرهایی مانند میزان دلبستگی و تعهدات خانوادگی، دینداری جوانان، ساخت خانواده و نظارت والدین توجه و از آنها برای تبیین ناهنجاری‌های رفتاری جوانان استفاده کرد.

ب) رویکرد تعامل‌گرایی

از دیدگاه تعامل‌گرایان، کجرو یا منحرف به کسی اطلاق می‌شود که از جانب سایر افراد مورد بازخواست قرار گرفته باشد. این دیدگاه به فرد کجرو، انگیزه‌ها، فشارها و تعامل بین او و کسانی که وی را منحرف قلمداد می‌کنند، توجه دارد. تعامل‌گرایان، چگونگی و عللی را که براساس آنها اشخاص منحرف دانسته می‌شوند را مورد بررسی قرار می‌دهند. نظریه‌های کنش متقابل نمادین رفتار انحرافی، از تأکید بر ارزش‌ها به تأکید بر معناها و تعاریف برای تبیین رفتار انحرافی تغییر جهت داده‌اند و در مواردی برخی از آنها، از این امر پا را فراتر گذاشته و توجه اصلی خود را از تأکید بر معناها و تعاریف کسب شده جهت انجام رفتارهای انحرافی توسط منحرفان به طرف تمرکز بر نقش‌هایی که عاملان رسمی کنترل اجتماعی در تحمیل معانی و تعاریف نمادین رفتار انحرافی بر افراد بازی می‌کنند، تغییر داده‌اند (هاگان، 1994: 40). نظریه‌های پیوند افتراقی ساترلند¹، برچسب‌زنی هوارد بکر² و گافمن³ و خنثی‌سازی ماتزا⁴، زیرمجموعه این رویکردها هستند که در ادامه به طور مختصر به آنها اشاره می‌شود.

1- نظریه پیوند افتراقی⁵ ساترلند

در این نظریه، رفتار انحرافی، همچون سایر رفتارهای انحرافی، در آمیزش با دیگران آموخته می‌شود؛ به بیانی دیگر، مردم همان‌طور که با مصاحبت و معاشرت با افرادی که به هنجارها احترام می‌گذارند، به رعایت هنجارها ترغیب و متمایل می‌شوند؛ با

1- Sutherland

2- Howard Becker

3- Goffman

4- Matza

5- Differential Association Theory

هم‌صحتی و هم‌نشینی با افراد منحرف و کجرو، به سمت رفتارهای انحرافی سوق می‌یابند؛ بنابراین هر فردی در طول حیات خود و در ارتباط با دیگران، ارزش‌ها و هنجارها را فرا می‌گیرد، اما جهت این فراگیری به افرادی بستگی دارد که این ارزش‌ها و هنجارها را به دیگران می‌آموزند. به باور ساترلند ارتباطات از نظر فراوانی، مدت، تقدم، تأخر و شدت با هم متفاوت است و اثری متفاوت بر جای می‌گذارد (تراپ و لیتل¹، 1995: 110).

2- نظریه برچسب² هوارد بکر

نظریه برچسب، انحراف را به عنوان فرایندی تبیین می‌کند که توسط آن برخی مردم موفق می‌شوند برخی دیگر را منحرف تعریف کنند. این نظریه بر نسبی بودن انحراف تأکید دارد و ادعا می‌کند که یک شخص یا یک عمل تنها زمانی انحراف تلقی می‌شود که برچسب انحراف توسط دیگران به آن زده شود. در این نظریه، مجرم کسی است که برچسب خورده و جرم رفتاری است که دیگران برچسب زده‌اند. در این رویکرد، رفتار به خودی خود به عنوان کژرفتاری یا جرم محسوب نمی‌شود، بلکه این افراد و گروه‌های فرهنگی هستند که به این رفتارها عنوان جرم برچسب می‌زنند. نظریه برچسب می‌گوید که رفتار انحرافی به میزان احترام مردم به آن رفتار بستگی دارد. اگر به رفتاری یا نقشی احترام زیاد گذارده می‌شود، خلاف آن کجروی خوانده می‌شود و فرد خاطی جریمه یا مجازات می‌گردد (ستوده، 1383: 150).

ج. رویکرد تضادگرا

این رویکرد که به نوعی با نظریه‌های برچسب‌زنی ارتباط دارد، اغلب روی نقش گروه‌های اجتماعی مسلط در تحمیل برچسب‌های قانونی بر اعضای گروه‌های اجتماعی حاشیه‌ای تمرکز می‌کند و سعی دارد به این سؤال پاسخ دهد که چرا و چگونه این اتفاق می‌افتد (هاگان، 1994: 45). در این نظریه‌ها، نابرابری و ظلم به عنوان علل بزهکاری دانسته شده است. به باور هاگان، اگرچه نظریه‌پردازان خرده فرهنگی و بی‌هنجاری و همچنین صاحب‌نظران دیدگاه‌های بوم‌شناختی به نوعی بر تضاد طبقاتی و متغیرهای اقتصادی و سیاسی در بروز رفتارهای انحرافی تأکید داشته‌اند، اما در هیچ یک از این

1- Trobe & Little

2- Labeling Approach

نظریه‌ها به طور خاص بر ظلم، سلطه و تأثیر طبقات در بروز رفتار انحرافی تأکید نشده است (گلچین، 1385: 128).

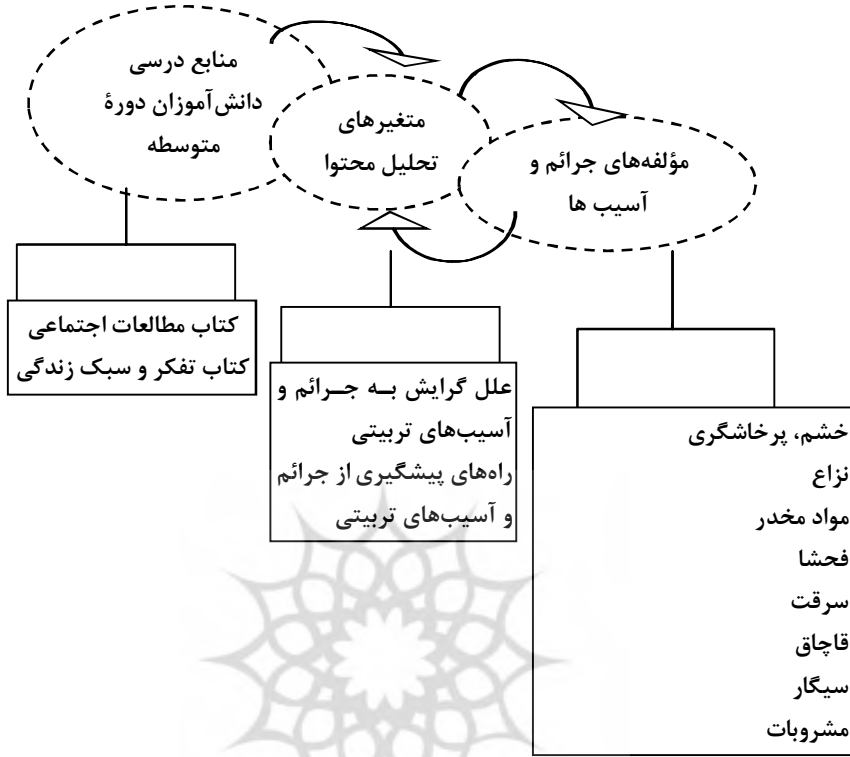
1- نظریه کنترل قدرت¹ هاگان

این نظریه بر این پیش فرض استوار است که حضور قدرت در سازمان‌های کار که والدین در آن مشغولند و آزادی کنترل نشده در محیط خانواده جوانان را برای رفتارهای بزهکارانه آماده می‌سازد. هاگان با توسعه مارکسیسم، متغیر جنسیت را به مفاهیم اساسی مارکسیسم افزود و اظهار کرد که ساختار طبقاتی خانواده از طریق بازتولید روابط جنسیتی نقش مهمی در تبیین توزیع اجتماعی رفتار بزهکارانه ایفا می‌کند. این نظریه، طبقه و جنسیت را با هم در تبیین رفتار بزهکارانه جوانان مورد توجه قرار داده است. قدرت والدین به وسیله‌ی عوامل درون خانواده نظیر روابط والدینی، روابط فرزند - والدین و روابط فرزندان با یکدیگر و به وسیله عوامل محیط کار خارج از خانه نظیر موقعیت اقتصادی والدین در بازار کار تعیین می‌شود؛ بنابراین، قدرت و کنترل و در نتیجه آزادی برای منحرف شدن به طور مستقیم با موقعیت طبقاتی افراد ارتباط دارد و جنس مذکر، برای منحرف شدن، از جنس مؤنث آزادتر است (احمدی، 1384: 69).

ابراهیمی قوام و محمدی (1395) در پژوهشی به تحلیل برنامه درسی کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم متوسطه اول براساس رویکرد پیشگیری از اعتیاد به مواد مخدر پرداخته‌اند. براساس یافته‌های این پژوهش در مجموع در برنامه درسی مطالعات اجتماعی پایه هشتم 18% به مفاهیم مربوط به مواد مخدر، 28% به انواع آسیب‌ها، 17% به علل گرایش به موادمخدر و 36% به راه‌های پیشگیری از موادمخدر پرداخته شده است. با توجه به نتایج پژوهش، توجه به علل گرایش به سمت موادمخدر و همچنین انواع موادمخدر در این کتاب درسی کمتر به آن پرداخته شده که نیاز به توجه بیشتر دارد. فلاحیان (1395) در پژوهشی نقش و ضرورت برنامه‌ها و آموزش‌های مدرسه‌محور را در کنترل و پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی در مناطق حاشیه‌ای و جرم‌خیز تهران و نیز موانع و راهکارهای عمده در این مسیر را بررسی کرده است. نتایج این پژوهش، ناکافی و غیرمؤثر بودن اقدامات انجام شده و همچنین عمده‌ترین موانع و مشکلات

آموزش‌های پیشگیری مدرسه - محور را نشان می‌دهد. زوار، حبیبی کلیبر و حسنونند (1395) در پژوهشی به تحلیل محتوای بسته‌های آموزشی پیشگیری از اعتیاد سازمان بهزیستی براساس مؤلفه‌های پیشگیری از اعتیاد پرداخته‌اند. در کتاب مهارت‌های زندگی یک، بیشترین توجه به مؤلفه تصمیم‌گیری، حل مساله، ارتباط مؤثر و آموزش مواد و کم‌ترین توجه به مؤلفه مقابله با استرس، هیجان، تفکر خلاق، انتقادی، خودآگاهی و همدلی شده است. رفاهی (1387) در پژوهشی با هدف تبیین راهکارهای پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی به بررسی اثربخشی آموزش مهارت‌های زندگی بر ویژگی‌های شخصیتی نوجوانان دارای آسیب‌های اجتماعی پرداخته است. تجزیه و تحلیل یافته‌ها نشان داده که آموزش مهارت‌های مورد نظر باعث کاهش افکار خودکشی‌گرایانه در نوجوانان دارای سابقه خودکشی می‌شود، اما در کاهش افکار فرار در نوجوانان دارای تجربه فرار مؤثر نبود. نادری و همکاران (1391) در پژوهشی ویژگی‌های اهداف فعالیت‌های فوق برنامه دانش‌آموزان دبیرستانی با رویکرد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی را مورد بررسی قرار داده‌اند. از دیدگاه این پژوهشگران، تأمین امنیت و صیانت نوجوانان به دلیل شرایط خاص سنی و تأثیرپذیری از عوامل مختلف و با توجه به نقش آینده‌سازی آنها از اهمیت بالاتری برخوردار است. مسأله مهم در این پژوهش این بوده است که به‌رغم نگرانی و اقدامات خانواده‌ها، مدارس، جامعه و پلیس، بزهکاری نوجوانان و جرایم علیه ایشان قابل توجه است. براساس نتایج تحقیق، الگوی برنامه درسی فعالیت‌های فوق برنامه برای دانش‌آموزان دبیرستانی با تأکید بر آموزش‌های همگانی ناجا طراحی شده، به نحوی که ویژگی‌های هریک از عناصر 9 گانه الگو متناسب با شرایط دانش‌آموزان دبیرستانی، آسیب‌های اجتماعی مبتلابه و نظرات خبرگان کارشناسان شناسایی گردیده و این ویژگی‌ها به ترتیب اهمیت قرار گرفته‌اند.

مدل مفهومی تحقیق حاضر مطابق الگوی ذیل ارائه گردیده است:

شکل 1. مدل مفهومی تحلیل محتوای کتب مطالعات اجتماعی و تفکر و سبک زندگی از حیث علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی و راه‌های پیشگیری از آنان

روش پژوهش

این پژوهش از نظر روش، «تحلیل محتوا» و از نوع کمی است. تحلیل محتوا «یک فن پژوهشی برای توصیف عینی، نظام‌دار و کمی ظاهر محتوای رسانه‌ی ارتباطی» (گال و همکاران، 1383: 616) و «فنی برای یافتن نتایج (پژوهش) از طریق تعیین عینی و منظم ویژگی‌های مشخص پیام‌ها» (هولستی، 1380: 28). با توجه به این که تاکنون مباحث جرائم و آسیب‌های تربیتی و آموزش مستقیم آنها فقط در کتاب‌های درسی «مطالعات اجتماعی» و «تفکر و سبک زندگی» دوره‌ی اول متوسطه طرح شده است و برنامه‌های آموزشی و تربیتی مدارس بر مباحث مطرح در این کتاب‌ها متمرکز است،

بنابراین جامعه‌ی آماری این پژوهش کتاب‌های درسی «مطالعات اجتماعی» و «تفکر و سبک زندگی» دوره‌ی اول متوسطه است. در این پژوهش، به منظور جامعیت نمونه، نمونه‌گیری به عمل نیامده و تمامی مطالب کتاب‌های «مطالعات اجتماعی» و «تفکر و سبک زندگی» مبنای بررسی قرار گرفته است؛ بنابراین، نمونه‌ی آماری پژوهش، کل جامعه‌ی آماری است. واحد ثبت به بخش معناداری از محتوا که انتخاب شده و در طبقه‌ی مربوطه قرار داده می‌شود و سپس مورد شمارش قرار می‌گیرد، گفته می‌شود. در پژوهش حاضر واحد ثبت «جمله» (و عبارت) بوده است. همه‌ی محتوا مورد مطالعه دقیق قرار گرفت. هر جمله یا عبارت مربوط به هر طبقه شمارش شد. برای جلوگیری از سوءگیری و اطمینان بیشتر (و نیز برای برآورد پایایی سیاهه‌ی تحلیل محتوا) از یکی از همکاران اجرای پژوهش درخواست شد به طور مجزا با معیار توصیف، جمله‌ها و عبارت‌ها را تعیین و شمارش نماید. مقدار ضریب همبستگی بین دو تحلیل مستقل 84 درصد به دست آمد که نشان از پایایی بالا دارد. برای تعیین روایی، فهرست واری‌های تحلیل محتوا، از تکنیک مثلث‌سازی استفاده شد. مثلث‌سازی از لحاظ مفهومی به معنای استفاده از چند منبع داده‌ها (حداقل سه منبع) به منظور حصول نتیجه‌ای دقیق‌تر و معتبرتر است (گروه نویسندگان، 1383).

یافته‌های پژوهش

یافته‌های پژوهش در پاسخ به سؤال اول: سؤال اول پژوهش حاضر عبارت بود از: علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی در تحلیل محتوای کتب درسی متوسطه اول. پس از تحلیل محتوای کتاب درسی «مطالعات اجتماعی» با واحد تحلیل جمله، شاخص‌های ذیل احصاء گردید:

جدول 1. میزان توجه به علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی در کتاب درسی «مطالعات

اجتماعی»

مفهوم	مؤلفه	شاخص‌ها	تعداد	درصد
آسیب‌های تربیتی به جرائم و آموزش و پرورش	علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی	خشیم، پرخاشگری، نزاع	3	30
		سیگار	2	20
		مواد مخدر (به طور کلی)	5	50
		مجموع موارد مرتبط با مؤلفه	10	100

همان طور که در جدول 1 مشاهده می‌شود از مجموع 10 جمله و عبارت مرتبط با «علل گرایش به جرائم و آسیب‌های اجتماعی» در کتاب درسی «مطالعات اجتماعی»، بیشترین شاخص استفاده شده «مواد مخدر (به طور کلی)» 50٪ و کمترین شاخص «سیگار» 20٪ بوده است.

در کتاب درسی «تفکر و سبک زندگی» نیز مؤلفه علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی بررسی مورد بررسی که شرح آن در جدول 2 ذکر شده است.

جدول 2. میزان توجه به علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی در کتاب درسی «تفکر و سبک زندگی»

مفهوم	مؤلفه	شاخص‌ها	تعداد	درصد
آسیب‌های تربیتی آموزش و پرورش به جرائم و	علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی	مصرف مشروبات مست کننده	1	3/8
		فحشا	2	7/4
		خرید و فروش مواد	2	7/4
		اعتیاد	13	48
		مواد مخدر (به طور کلی)	7	26
		انواع مواد مخدر	2	7/4
		مجموع موارد مرتبط با مؤلفه	27	100

براساس آنچه در جدول 2 می‌بینیم از مجموع 27 جمله و عبارت مرتبط با «علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی» در کتاب «تفکر و سبک زندگی» بیشترین شاخص استفاده شده «اعتیاد» 48٪ و کمترین شاخص «مصرف مشروبات مست کننده» 3/8٪ مورد اشاره قرار گرفته است.

در مجموع در کتاب‌های درسی «مطالعات اجتماعی» و «تفکر و سبک زندگی» علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی در قالب جدول 3 خلاصه می‌شود.

جدول 3. میزان توجه به علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی در کتاب‌های مورد بررسی

مفهوم	مؤلفه	شاخص‌ها	تعداد	درصد
آموزش و پرداختن به جرائم و آسیب‌های تربیتی	علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی	خشم، پرخاشگری، نزاع	3	8
		سیگار	2	5/4
		مصرف مشروبات مست‌کننده	1	3
		فحشا	2	5/4
		خرید و فروش مواد	2	5/4
		اعتیاد	13	35
		مواد مخدر (به طور کلی)	12	32/4
		انواع مواد مخدر	2	5/4
		مجموع موارد مرتبط با مؤلفه	37	100

همان‌گونه که در جدول 3 مشاهده می‌شود از مجموع 37 جمله و عبارت مرتبط با «علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی» در کتاب‌های درسی «مطالعات اجتماعی» و «تفکر و سبک زندگی» پایه هشتم دانش‌آموزان، بیشترین شاخص استفاده شده «اعتیاد» 35٪ و نیز «مواد مخدر (به طور کلی)» 32/4٪ و کمترین شاخص «مصرف مشروبات مست‌کننده» 3٪ بوده است.

یافته‌های پژوهش در پاسخ به سؤال دوم: سؤال دوم تحقیق حاضر عبارت بود از: راه‌های پیشگیری از جرائم و آسیب‌های تربیتی در تحلیل محتوای کتب درسی. در مباحث مطروحه در کتاب درسی «مطالعات اجتماعی» دانش‌آموزان در زمینه جرائم و آسیب‌های اجتماعی، به راه‌های پیشگیری از جرائم به این جرائم و آسیب‌ها نیز توجه شده است. جدول 4 نشان‌دهنده چگونگی توجه به شاخص‌های این مؤلفه است.

جدول 4. میزان توجه به راه‌های پیشگیری از جرائم و آسیب‌های تربیتی در کتاب درسی «مطالعات اجتماعی»

مفهوم	مؤلفه	شاخص‌ها	تعداد	درصد
جرائم و آسیب‌های تربیتی	راه‌های پیشگیری از جرائم و آسیب‌های تربیتی	خشم، عصبانیت، پرخاشگری، نزاع	24	56
		سیگار، دخانیات، توتون، تنباکو	1	2
		قچاق	2	5
		مواد مخدر (به طور کلی)	16	37
		مجموع موارد مرتبط با مؤلفه	43	100

همان‌گونه که در جدول 4 مشاهده می‌شود از مجموع 43 جمله و عبارت مرتبط با «راه‌های پیشگیری از گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی» در کتاب درسی «مطالعات اجتماعی» بیشترین شاخص استفاده شده «خشم، عصبانیت، پرخاشگری و نزاع» 56٪، و کمترین شاخص «سیگار، دخانیات، توتون، تنباکو» 2٪ مورد اشاره قرار گرفته است.

در متن کتاب درسی «تفکر و سبک زندگی» دانش‌آموزان در زمینه جرائم و آسیب‌های اجتماعی، به راه‌های پیشگیری از گرایش به این جرائم و آسیب‌ها نیز پرداخته شده است. جدول 5 نشان‌دهنده‌ی چگونگی توجه به شاخص‌های این مؤلفه است.

جدول 5. میزان توجه به راه‌های پیشگیری از گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی در کتاب درسی «تفکر و سبک زندگی»

مفهوم	مؤلفه	شاخص‌ها	تعداد	درصد
مفهوم جرائم و آسیب‌های تربیتی	راه‌های پیشگیری از آسیب‌های تربیتی	خشم، عصبانیت، پرخاشگری، نزاع	27	37
		سیگار، دخانیات، توتون، تنباکو	6	8
		قاجاق	2	3
		مصرف الکل، شراب	4	6
		اعتیاد	18	25
		مواد مخدر (به طور کلی)	7	10
		انواع مواد مخدر	8	11
مجموع موارد مرتبط با مؤلفه	72	100		

همان‌طور که در جدول 5 مشاهده می‌شود از مجموع 72 جمله و عبارت مرتبط با «راه‌های پیشگیری از گرایش به جرائم و آسیب‌های اجتماعی» در کتاب درسی «تفکر و سبک زندگی» بیشترین شاخص استفاده شده «خشم، عصبانیت، پرخاشگری، نزاع» 37٪ و کمترین شاخص «قاجاق» 3٪ مورد اشاره قرار گرفته است.

به طور خلاصه در کتاب‌های درسی «مطالعات اجتماعی» و «تفکر و سبک زندگی» دانش‌آموزان در زمینه جرائم و آسیب‌های تربیتی، راه‌های پیشگیری از گرایش به این جرائم و آسیب‌ها در قالب جدول 6 جمع‌بندی گردیده است:

جدول 6. میزان توجه به راه‌های پیشگیری از گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی در کتاب‌های مورد

بررسی

مفهوم	مؤلفه	شاخص‌ها	تعداد	درصد	
مؤثر و بازدارنده به جرائم و آسیب‌های تربیتی	راه‌های پیشگیری از گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی	خشم، عصبانیت، پرخاشگری، نزاع	51	44/5	
		سیگار، دخانیات، توتون، تنباکو	7	6	
	آسیب‌های تربیتی	قاچاق	4	3/5	
		مصرف الکل، شراب	4	3/5	
	تربیتی	تربیتی	اعتیاد	18	15/5
			مواد مخدر (به طور کلی)	23	20
	تربیتی	تربیتی	انواع مواد مخدر	8	7
مجموع موارد مرتبط با مؤلفه			115	100	

با توجه به آنچه در جدول 6 مشاهده می‌شود از مجموع 115 جمله و عبارت مرتبط با «راه‌های پیشگیری از گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی» در کتاب‌های درسی «مطالعات اجتماعی» و «تفکر و سبک زندگی» دانش‌آموزان، بیشترین شاخص استفاده شده «خشم، عصبانیت، پرخاشگری و نزاع» 44/5٪ و کمترین شاخص «قاچاق» و نیز «مصرف الکل، شراب» هر کدام 3/5٪ مورد اشاره واقع شده‌اند.

بحث و نتیجه‌گیری

همان‌گونه که یافته‌ها نشان داد از مجموع 152 جمله یا عبارت، 37 جمله مربوط به علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی و 115 جمله مربوط به راه‌های پیشگیری از جرائم و آسیب‌های تربیتی بوده است.

از مجموع 37 جمله و عبارت مرتبط با «علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی» در کتاب‌های درسی «مطالعات اجتماعی» و «تفکر و سبک زندگی» بیشترین شاخص استفاده شده «اعتیاد» 35٪ و نیز «مواد مخدر (به طور کلی)» 32/4٪ و کمترین شاخص «مصرف مشروبات مست‌کننده» 3٪ بوده است.

نتایج حاصله حاکی از آن بود که از مجموع 43 جمله و عبارت مرتبط با «راه‌های پیشگیری از گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی» در کتاب درسی «مطالعات اجتماعی» بیشترین شاخص استفاده شده «خشم، عصبانیت، پرخاشگری و نزاع» 56٪ و کمترین شاخص «سیگار، دخانیات، توتون و تنباکو» 2٪ مورد اشاره قرار گرفته است.

همچنین از مجموع 72 جمله و عبارت مرتبط با «راه‌های پیشگیری از گرایش به جرائم و آسیب‌های اجتماعی» در کتاب درسی «تفکر و سبک زندگی» بیشترین شاخص استفاده شده «خشم، عصبانیت، پرخاشگری و نزاع» 37٪ و کمترین شاخص «قاچاق» 3٪ مورد اشاره قرار گرفته است.

و بالاخره از مجموع 115 جمله و عبارت مرتبط با «راه‌های پیشگیری از گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی» در کتاب‌های درسی «مطالعات اجتماعی» و «تفکر و سبک زندگی» دانش‌آموزان، بیشترین شاخص استفاده شده «خشم، عصبانیت، پرخاشگری و نزاع» 44/5٪ و کمترین شاخص «قاچاق» و نیز «مصرف الکل، شراب» هر کدام 3/5٪ مورد اشاره واقع شده‌اند.

یافته‌های این پژوهش مبنی بر ناکافی و ناچیز بودن توجه به مؤلفه علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی در مقایسه با سایر مؤلفه‌های مورد بررسی در برنامه درسی مطالعه شده است، این یافته‌ها با نتایج پژوهش ابراهیمی قوام و محمدی (1395) که در پژوهش خود به تحلیل برنامه درسی کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم متوسطه اول بر اساس رویکرد پیشگیری از اعتیاد به موادمخدر پرداخته، و به این نتیجه رسیده‌اند که در این کتاب درسی کمتر به علل گرایش به سمت موادمخدر پرداخته شده است، هم‌خوانی دارد. اصولاً یک بخش از آسیب‌های تربیتی و جرائم مربوط به بُعد دانشی آن می‌شود. انسان‌ها با ندانستن، گاهی گام در مسیری می‌گذارند که انتهای آن مسیر برایشان روشن نیست. تردیدی نیست که رسالت آموزش و پرورش در دانایی افراد تعریف می‌شود. یکی از مسیرهای این دانایی در حوزه دانش در منابع درسی و کتب در نظر گرفته شده خلاصه می‌شود. اگر در این کتب نسبت به آسیب‌ها و جرائم به نحو مطلوب پرداخته شود، حداقل جنبه دانشی موضوع مورد پوشش قرار می‌گیرد. اگر چه شکی نیست که فقط بُعد دانشی کارساز نیست و چه بسا افرادی نیز با علم و اطلاع، در دام آسیب‌های اجتماعی و جرائم می‌افتند، چرا که از دانش مهم‌تر، بینش و اراده افراد است که البته از حوصله این تحقیق خارج است.

پیشنهادها

- همانگونه که نتایج تحقیق نشان داد مؤلفه‌های جرائم و آسیب‌های تربیتی به طور کامل و جامع در مقطع متوسطه مورد آموزش قرار نمی‌گیرد لذا پیشنهاد می‌گردد از آنجایی که بُعد «آگاهی بخشی» اولین قدم پیشگیری از جرائم و آسیب‌های تربیتی است، کارگروهی با حضور مسئولین برنامه‌ریزی درسی و تولید محتوای آموزش و پرورش و مسئولین نیروی انتظامی تشکیل گردد تا نسبت به احصاء مؤلفه‌های آسیب‌ها و جرائم و تولید محتوا هماهنگی صورت پذیرد؛
- در برنامه درسی آموزش و پرداختن به جرائم و آسیب‌های تربیتی، افزون بر روش تدریس مستقیم و ارائه‌ی مستقیم، از روش‌های غیرمستقیم، داستان‌گویی، شعر و ... بهره گرفته شود؛
- برنامه درسی آموزشی حیطه‌های سه‌گانه شناختی، عاطفی و جسمی - حرکتی دانش‌آموزان را در بر گیرد. با این ملاحظه باید مطالب و محتوای درسی مرتبط با جرائم و آسیب‌های تربیتی به تناسب درک و فهم دانش‌آموزان در پایه‌های مختلف تحصیلی به گونه‌ای تهیه و تنظیم و ارائه شوند که افزون بر اطلاع‌رسانی و آگاهی بخشی، از نظر عاطفی و احساسی زمینه‌های بی‌علاقگی، بی‌زاری و انزجار دانش‌آموز از جرائم و آسیب‌ها را فراهم کنند، و نیز از نظر حرکتی و عملی، زمینه‌های تغییر رفتار و اقدام عملی دانش‌آموز را ایجاد نمایند. به عبارت دیگر می‌توان از روش‌های غیرمستقیم و بهره‌گیری از تمثیل، بازی و ... مباحث خشک را جذاب‌تر ارائه داد؛
- براساس یافته‌های این پژوهش، مبنی بر توجه اندک به مؤلفه «علل گرایش به جرائم و آسیب‌های تربیتی»، و نیز مؤلفه «راه‌های پیشگیری از جرائم و آسیب‌های تربیتی» و همچنین توجه ناچیز به برخی شاخص‌های مؤلفه‌های مختلف، پیشنهاد می‌شود محتوا و متن کتاب‌های درسی درخصوص آموزش و پرداختن به جرائم و آسیب‌های تربیتی، همه مؤلفه‌ها و شاخص‌های مربوط به آن را در بر گیرند؛
- با توجه به یافته‌های پژوهش، مبنی بر این که فقط در دو کتاب درسی «مطالعات اجتماعی» و «تفکر و سبک زندگی» پایه هشتم، این موضوع به طور جدی و مستقیم مطرح شده است، تلفیق مباحث مربوط به پیشگیری از جرائم و آسیب‌های

تربیتی در محتوای برخی کتاب‌های درسی، آن هم در یک مقطع تحصیلی کافی به نظر نمی‌رسد. پیشنهاد می‌شود با بهره‌گیری از رویکرد بین رشته‌ای و تلفیقی، و به تناسب سن، مراحل رشد و پایه تحصیلی دانش‌آموزان، و همسو با موضوع دروس مختلف، در متن و محتوا، مثال‌ها، تمرین‌ها، تصاویر، تکالیف و پرسش‌های درسی نسبت به تدوین و طرح موضوع پیشگیری از جرائم و آسیب‌های تربیتی اقدام شود؛

- مباحث و مطالب مطرح در برنامه درسی آموزش و پرداختن به جرائم و آسیب‌های تربیتی، کاربردی باشند و بر بُعد مهارتی و عملکردی دانش‌آموزان و آموزش مفاهیم خودمراقبتی و بهداشت تأکید داشته باشند.

تقدیر و تشکر

در پایان بر خود لازم می‌دانم از مسئولین محترم دفتر تحقیقات کاربردی استان ایلام که مراتب همکاری صمیمانه خود را در اجرای پژوهش حاضر انجام دادند تقدیر و تشکر به عمل آورم.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

- ابراهیمی قوام، صغری و محمدی، یحیی (1395). «تحلیل برنامه درسی کتاب مطالعات اجتماعی پایه هشتم متوسطه اول بر اساس رویکرد پیشگیری از اعتیاد به موادمخدر». اعتیادپژوهی، شماره 39، پاییز، صص 63 – 78.
- <http://etiadpajohi.ir/article-1-1183-fa.html>
- احسانپور، سیدرضا؛ رضایی، راحله و اله بداشتی، ندا (1389). طبقه‌بندی نوین مواد مخدر در پرتو مطالعه تطبیقی. فصلنامه حقوق پزشکی سال چهارم، شماره چهاردهم.
- <http://ijmedicallaw.ir/article-1-477-fa.html>
- احمدی، حبیب (1384). جامعه‌شناسی انحرافات. تهران: انتشارات سمت.
- افشانی، سیدعلیرضا؛ نوائی، سعید و دل‌بازی اصل، مجتبی (1394). بررسی پدیده نزاع در بین شهروندان ساکن شهر یزد. پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی ایران، دوره 4، شماره 1، صص 79-94.
- http://ssoss.ui.ac.ir/article_17122.html
- حافظ نیا، محمد؛ جانجانه، عزت‌اله و بهرامی، ثورج (1393). «بررسی اثربخشی آموزشی مهارت‌های زندگی بر کاهش آسیب‌های اجتماعی و ابعاد آسیب روانی در دانش‌آموزان». توسعه مدیریت منابع انسانی و پشتیبانی، تابستان، شماره 32، صص 83-100.
- http://harold.jrl.police.ir/article_12097.html
- حسینی، سید حسن (1385). کودکان کار و خیابان. تهران: نشر سلمان.
- رفاهی، ژاله (1387). آموزش مهارت‌های زندگی؛ راهکار پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی نوجوانان، رهیافتی نو در مدیریت آموزشی. سال اول، شماره 2، زمستان، صص 135 – 152.
- http://jedu.miau.ac.ir/browse?_action=issue
- رفیع پور، فرامرز (1378). آنومی یا آشفتگی اجتماعی. تهران: صدا و سیمای جمهوری اسلامی ایران.
- زنگنه، محمد (1383). بررسی عوامل خانوادگی و اجتماعی مؤثر بر رفتار بزهکارانه دانش‌آموزان. فصلنامه علوم اجتماعی، سال 11، شماره 25، صص 105-135.
- http://qjss.atu.ac.ir/article_5259.html
- زوار، تقی؛ حبیبی کلیر، رامین و حسنونند، مریم (1395). تحلیل محتوای بسته‌های آموزشی پیشگیری از اعتیاد سازمان بهزیستی. اعتیاد پژوهی، شماره 39، پاییز، صص 45 – 62.
- <http://etiadpajohi.ir/article-1-695-fa.html>
- ستوده، هدایت ... (1383). جامعه‌شناسی انحرافات. تهران: انتشارات آوای نور.

- سراج زاده، سیدحسین و فیضی، ایرج (1386). عوامل مؤثر بر مصرف تریاک و مشروبات الکلی در بین دانشجویان. نامه علوم اجتماعی، شماره 31، پاییز، صص 81-102.
https://jnoe.ut.ac.ir/article_18912.html
- سیاح، احمد (1386). فرهنگ جامع عربی، فارسی. جلد اول.
- شیرزاد، جلال و نجفی، وحید (1393). رابطه اعتیاد به مواد مخدر با وقوع جرایم خرد (1393). فصلنامه پژوهش‌های اطلاعاتی و جنایی، سال نهم، شماره سوم.
http://icra.jrl.police.ir/article_18140.html
- عبداللهی، محمد (1381). آسیب‌های اجتماعی و روند تحول آن در ایران. مقالات اولین همایش ملی آسیب‌های اجتماعی در ایران (جلد اول). تهران: انتشارات آگاه.
- فروغی، مزگان؛ حسینی، آریتا؛ کیانی، رقیه؛ جعفری، سیمین و پدram، پریسا (1393). تأثیر آموزش کنترل خشم بر پرخاشگری دانش‌آموزان پسران 12 ساله. علوم رفتاری، زمستان، دوره 6، شماره 22، صص 71-84.
<https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?ID=253727>
- فلاحی، احمد (1394). اصل ضرورت در جرم انگاری و محدودیت‌های وارد بر دخالت کیفری در مصرف مواد مخدر. پژوهشنامه حقوق کیفری، سال 6، شماره اول، صص 117-240.
https://jol.guilan.ac.ir/article_1200.html
- فلاحیان، ناهید (1395). نقش آموزش‌های مدرسه‌ای در کاهش آسیب‌های اجتماعی شهری. پژوهشنامه جغرافیای انتظامی، سال چهارم، شماره 13، بهار، صص 60-35.
http://pogra.jrl.police.ir/browse_action=issue
- گال، مردیت؛ بورگ، والتر و گال، جویس (1383). روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی. ترجمه احمدرضا نصر و همکاران، تهران: انتشارات سمت.
<http://ensani.ir/fa/article/306230>
- گروه نویسندگان (1383). اقدام پژوهی: راهبردی برای بهبود آموزش و تدریس. تهران: پژوهشکده تعلیم و تربیت وزارت آموزش و پرورش.
- گلچین، مسعود (1385). انحرافات اجتماعی جوانان در آیین پژوهش‌ها. نامه علوم اجتماعی، شماره 28، پاییز، صص 124-158.
https://jnoe.ut.ac.ir/article_18921.html
- محمدخانی، شهرام (1390). شیوع مصرف سیگار، مشروبات الکلی، مواد روانگردان در نوجوانان ایرانی. مجله دانشگاه علوم پزشکی کرمان، دوره 19، شماره 1، صص 32-48.
<https://www.sid.ir/fa/journal/JournalListPaper.aspx?ID=33851>
- معین، محمد (1381). فرهنگ معین (یک‌جلدی فارسی). چاپ سوم، تهران: انتشارات زرین.

- ممتاز، فریده (1381). انحرافات اجتماعی: نظریه‌ها و دیدگاه‌ها. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- نادری، امیر؛ حاجی حسین نژاد، غلامحسین؛ تاجیک اسمعیلی، عزیز الله و زین آبادی، حسن رضا (1391). ویژگی‌های اهداف فعالیت‌های فوق برنامه دانش‌آموزان دبیرستانی با رویکرد پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی، روانشناسی تربیتی، تابستان، شماره 24، صص 71-98.
http://jep.atu.ac.ir/article_2437.html
- نجفی ابرنآبادی، علی حسین و هاشم بیکی، حمید (1387). دانشنامه جرم‌شناسی. تهران: انتشارات گنج دانش.
- واعظ موسوی، محمدکاظم و مسیبی، فتح الله (1391). روانشناسی ورزش. چاپ اول، تهران: انتشارات سمت.
- هولستی، ال، آر (1380). تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی. ترجمه نادر سالارزاده امیری، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
- Davis, Nante j. Stasz, Clarice (1990). Social Control of Deviance: A Critical Perspective. new york :Mc Grow-Hill.
- Traub, Stuart H. Little, Craig B. (1995). Theories of deviance. Itasca, Ill F.E. Peacock Publishers.
- Turner , Jonathan H. (1994). sociology : concepts and uses. Mc Graw-Hill, Inc.
- Roohed, D. & Sily F. (2008). Which Skills are "Life Skills". WWW. Life Skills-Based Education.
- Hagan, J. (1994). Crime and Disrepute. U.S A: pine forge press.
- Fields, S. Mc namara, A. (2003). The prevention of chilled and adolescent violence. Journal of aggression and violent behavior. Vol . 8,p:61-91.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی